

Una incorporació interessant de clític al verb

ROBERT GÓMEZ-TEN (Universitat de Girona)

Algunes de les solucions lingüístiques utilitzades per l'escriptor Joan Sales ja van ser defensades per algunes opcions alternatives al fabrisme. En aquest sentit és important tenir present el problema de la codificació lingüística si tenim en compte que el pare Josep Calveras, per exemple, havia proposat la combinació *l'hi* en comptes de les solucions normatives *la hi* i *li ho* i *n'hi* per *li'n*, cosa que Sales també aplicarà trenta anys després a les novel·les del Club dels Novel·listes. Tant A.M. Alcover com Calveras també defensen verbs com *endur-se* però també *entornar-se*, utilitzats en *Incerta glòria* i en el Club. Es constata, doncs, que Sales optava per unes formes lingüístiques que no coincidien amb les de la normativa, però que comptaven amb una bona tradició entre els opositors de Fabra. Sales, com Coromines o Ruyra, tampoc no es limitava a ser un usuari passiu de la llengua, sinó que en pretenia resoldre els problemes més evidents. És per això que les coincidències de criteri amb altres escriptors o gramàtics no havien de ser causades necessàriament per la influència mútua, sinó que moltes de les solucions no normatives que planteja Sales resolen problemes que aleshores ja podia percebre qualsevol escriptor o gramàtic.

Si consultem la paraula *vergonya* en el DIEC2, ens trobem amb la forma verbal *donar-se vergonya*:

«2 I f. [Lèxic Comú] Torbament de l'ànim per una falta comesa, per una humiliació rebuda. *No et fa vergonya d'haver acceptat un càrrec dels enemics de la teva pàtria? Donar-se vergonya d'haver comès una falta. Li hauria de caure la cara de vergonya, jo no sé com no li cau la cara de vergonya, d'haver fet això.*»

En canvi, si la consultem dins el *Gran diccionari de l'Enciclopèdia Catalana* i l'*Hiperdiccionari català-castellà-anglès* ens apareix amb la forma *donar-se'n vergonya*:

«f Torbament de l'ànim per una falta comesa, per una humiliació rebuda. *Fer vergonya.*

Donar-se'n vergonya. Caure la cara de vergonya.»

Si ens remetem al verb, no se sap si la forma és *donar-se vergonya* amb el règim verbal corresponent (*de* + SN o bé *que* + oració) com dóna a entendre el DIEC2 o bé simplement *donar-se'n vergonya*, com exemplifica el GDEC.

Tant l'Alcover-Moll (tant dins els articles a dins de *donar* com en els de *vergonya*) com la segona edició del diccionari de Fabra, com Coromines (que també fa referència a *AlcM*), el tracten com el DIEC2, és a dir, com a *donar-se vergonya*; però el GDLC i l'Hiperdiccionari català-castellà-anglès el tracten com a *donar-se'n vergonya*. Fins Jordi Ginebra cita *donar-se'n vergonya* dins l'apartat «Concurrència Verbonominal Predicativa» (Jordi Ginebra *et al.*, 2003: 37-38) com una mena de verbs de suport *donar-se'n + vergonya*, tot i que reconeix que encara no hi ha cap recerca exhaustiva en aquest camp. Però no és tan senzill. ¿Tenim prejudicis, avui, amb les formes verbals amb pronom? Vegem com ho resumeixen Fabra i Coromines en el cas dels verbs prefixats, el prefix dels quals prové de INDE (cito la gramàtica pòstuma de Fabra, 1993: 145: (§ 153) i, a continuació, les nomenclatures del DECLC i les observacions de Coromines en aquest sentit):

«En alguns verbs, la síl·laba *em* o *en* amb què comencen és el pronom *en*: *emportar-se*, *endur-se*, [emmenar], *empensar-se*, *enriure's*, *emburlar-se*. Els dos darrers es consideren inacceptables. No es dirà, doncs, *Ell s'emburla de tothom. D'això, ell se n'emburla. Va enriure's del seu pare*, sinó *Ell es burla de tothom. D'això, ell se'n burla. Va riure's del seu pare*. Cal evitar també construccions com *Va emportar-se'n quatre capsos* (cal dir: *Va emportar-se quatre capsos*); és, en canvi, correcte: *Capsos? Va emportar-se'n quatre o se'n va emportar quatre.*»

Ho constata Coromines en el següent article dins l'entrada RIURE VII, 346b47-56:

«VERBS PREFIXATS: *Enriure's* (*de* ---), vulgarisme poc recomanable que se sent bas-

tant pertot, però no ha tingut èxit enlloc, puix que el correcte *riure's de*--- per 'burlar-se' fa el mateix servei: «voltros predicant mos dèis / que dins l'Esclatua es troba / que quan fèis almoina a un pobre / al mateix Cristo la fèis: / jo supòs que no us n'enrèis, / però no ho posau en obra», mordaç i dreturera sageta de l'inconformista, enginyós i popular menorquí J Vivó (†1780), Camps Merc. (*Folkl.* I, 198).»

Fins aquí, res a dir-hi. També ens ho explica dins l'article de l'entrada DUR III, 220a18-40:

«D'altra banda el modern *endur-se* [Atl.] resultant d'aglutinació en combinacions com *se l'en duia*, *se l'en durà*, on *en* és l'adverbi *en* provinent de INDE; no la registra encara Lab., i l'eviten escriptors tradicionalistes de primers del S. XIX: «per *haver-se'l-ne dut*», B. de Maldà (*Coll. B. V.*, 126), però ja devia ser corrent en els segles baixos: «l'Esclava *se l'ha'nduyta*» (-*duda*) en diverses versions del vell romanç de la *Filla del Carmesí* (una de recollida a Besalú-Olot, una altra en el Gironès i una altra, MilàF (250B₁, C₁, Pujol); i a fi de segle l'usen ja fins en llenguatge distingit i solemne: «GRAN DUC ESTEVE Fill meu! (*enduiet-se'l abraçat*)», Guimerà (*La Reina Jove* IV, 10, p. 271); «ab una veu que denunciava un immens desconsol, me cridà: Albert, *se'ns l'han enduyta!*», Vayreda (*Puny.* XII, 200); combinació que s'ha imposat en el Princ. i a les Illes (sovint amb doble *en* redundat, ço que ja és vulgar, però que ha penetrat fins a Menorca i Eivissa);* fins en rossellonès («revén tan car de vos l'endúr com ---»), Estoer, 1960), si bé allí encara hi ha resistència en les zones més conservadores: *s n u dú*, Aiguatèbia (id., i no pas *s'ho enduu*).»

* Ferrer Guinart (*Rond.*, 218); «*andursen*: llevar-se algo», PzCabr.

Continuem seguint-li les pistes. També el rastregem en l'article de l'entrada FUS IV, 240b42-45:

«en fi també *s'enfusà*, prefixat a la manera del fr. *s'envoler* o del cat. *endur-se*: «Cifèr --- per un trauc de sarraio / pòu *s'enfusà* pouldamén / e vòus anà tení d'a ment!» (*Nerto* III, 297).»

També dins PESAR VI, 471a21-25:

«*Empensar-se*: Fabra, *Gram. pòstuma* 1948, § 153 el registra entre els verbs amb *en* provinents d'*en* pronom (INDE), junt amb *emportar-se*, *endur-se* (sense donar-lo com a inacceptable com ho fa per a *enriure's*). *AlcM* el dona del Penedès per 'empescar-se, idear'»

Finalment, però, Coromines argumenta l'estructura d'aquest tipus de verbs dins PORTAR VI, 735b48-736a12:

«*Emportar-se*: resulta de l'aglutinació en els temps personals del verb, com *se'n porta*, entès *s'emporta*: a l'Edat Mitjana ja era usual sense soldadura de l'adverbi: «aquest escut --- yo-l m'èn portaré---. --- lo prês e-l s'èn portà», S. XIV, Reixac (*Questa*, 21.38). L'aglutinació ja devia estar consumada en el S. XVI, quan hi hagué la gran tragèdia menorquina, en què gent de Ciutadella pensava «dexar la ciutat y, ab alguna bona orda, anar-se'n, *emportant-se'n* dones y minyons a la volta de Mahó», a. 1558 (*BABL* II, 79): on, gramaticalment només estaria subjecte a crítica la repetició de *-en* al final. Els nostres lèxics no li donaren entrada fins a Lab. (1839); amb la frase il·lustrativa: «no se ho *emportarà* lo vent: tenir alguna cosa»).

»Com indicà Fabra en *Converses Filològ.* no té res de criticable aquesta útil neoformació de la llengua, i ja se'n servien en el segle passat els escriptors de totes les regions: «--- l'agafà altra vegada, y seguí *emportant-se'l* sala amunt», NOLLER (*Notes de c.*, 112); «tenen --- la costum d'*emportar-se* un grapat de figues seques en lo sí per a fer boca», MGadea (*T. del Xè* I, 158); el mateix deu voler dir PzCabr. a Eivissa («*ampurtà*: llevarse»), encara que l'improvisat lexicògraf s'oblidi de consignar-hi el pronom reflexiu.»

Per tant, Coromines, tot i fonamentar-se en Fabra, aquí sembla que atorga legitimitat, «útil» a la «neo-formació» del verb *emportar-se*. Vegem tot seguit com tracta la dualitat de *tornar-se'n* i *entornar-se'n* dins PUIG VI, 855a17-32 a propòsit de *pujar-se'n* (hem de tenir present que aquesta dualitat la podem trobar en les obres cèlebres del jove Pla publicades per Catalunya com, per exemple, en *La llanterna màgica*):

«Com en el cas de *portar-se'n*, *volar-se'n*, i fins *tornar-se'n*, però menys extensament, s'hi produí una aglutinació del pronom *en*, d'on nasqueren els nous verbs *emportar-se*, *endur-se*, *envolar-se* i fins *entornar-se(n)*: també aquí existí la tendència a crear a base d'allò un verb neològic *empujar-se*: «los fums del champagne se li havian *empujat* al cervell y se'l sentia pesant y tèrbol», NOLLER, *La Pap.*,

205,* que no va arribar a cristallitzar en la llengua comuna; però en alguns llocs se'n derivà *empujament* 'ascensió (al cel)': «Apòstols i germans meus: què és estat de la Verge Maria. Ha passat d'aquest món a l'altre i tu no l'has vista? Però he vist el seu *empujament*. Ah, Tomàs, Tomàs! Sempre seràs Tomàs» història piadosa menorquina (Camps Merc., *Folkl.* I, 70).»

»*Abusivament canviat (i trivialitzat) en «li havien *pujat* al cap» pel corrector de català de les *O. C.*, p. 186.»

Així, doncs, la forma *empujar-se* no va arribar a cristallitzar i Coromines és conscient de la dualitat entre *tornar-se'n* i *entornar-se*, però hi afegeix *entornar-se'n*. Fixem-nos que Coromines aquí va amb peus de plom, ja que els parèntesis fan que no prengui partit per cap de les dues darreres formes. Ho reprèn en TORN VIII, 611b53-612a1:

«*Entornar* al més sovint no és més que mala grafia, p. ex., *s'entorna*, *s'entornarà* per *se'n torna*, *se'n tornarà*. De vegades hi ha hagut veritable aglutinació de l'adverbi *en*, cosa tolerable en casos com *entornate'n!* per *torna-te'n*, *entornant-se'n* etc.; incorrecte i superflu en casos com *se'n entorna*, *-nava* per *se'n torna*, *se'n tornava*. Alguns cops també es diu que una peça *s'entorna* per 's'arronsa, s'encongeix' (llavors *en-* és inseparable).»

Però la pregunta és la següent: com se sap, si en la forma *entornar-se* hi ha hagut veritable aglutinació i no és, per tant, el resultat d'una mera reduplicació supèrflua com *enriure's* o *emburlar-se* proscriu per Fabra en la gramàtica pòstuma de la primera citació? Això em torna a fer dubtar de la forma verbal que he fet servir com a pretext (*donar-se vergonya* o *donar-se'n vergonya*?).

Coromines en torna a parlar dins SEGUIR VII, 746b45-50:

«*Enseguir-se* [Belv., ant.], resultant de l'aglutinació de *-en* que formava part de *seguir-se'n* 'esdevenir-se' (tal com *emportar-se*, *endur-se*, *enretirar-se* etc.): «fon cas indeliberat e fortuit, per ocasió dels dits fadrins christians, presos, *enseguir*» Val., a. 1460 (Gual C., *Congr. H. C. Ar.* IV, 491); *enseguidor*. *Entreseguir-se* [Lacav., ant. Belv.]; *entreseguiment* [id., id.].»

Vegem què ens diu Júlia Todolí (Todolí, 1998: 96) sobre la característiques d'aquests verbs:

a) La incorporació del clític al verb no és arbitrària

El procés d'incorporació lèxica al verb no és un procés regular, però tampoc no és arbi-

trari, sinó que sol afectar determinades classes o subclasses de verbs. Els clítics acusatius, per exemple, solen acompanyar verbs que funcionen transitivament quan apareixen sense el clític i intransitivament quan van amb clític (*passar l'estiu / passar-s'ho bé*). El clític *en*, al seu torn, sol aparèixer amb verbs intransitius de moviment i, més concretament, amb verbs ergatius que mostren un canvi de lloc (*anar-se'n*, *sortir-se'n* / **nadar-se'n*, **córrer-se'n*). El clític *hi*, finalment, afecta els verbs de percepció física o intel·lectual i, molt especialment, els que mostren una percepció física involuntària (*veure-hi* o *sentir-hi*, per exemple). Dins el grup dels verbs de percepció física voluntària, alguns poden funcionar pronominalment (*mirar-s'hi*, *palpar-hi* o *tocar-hi*), però d'altres, no (**escoltar-hi*).

b) Tendeixen a prefixar-se al verb

La funció lèxica d'aquests clítics provoca que tendeixin a prefixar-se al verb. El més prefixat és el clític *en*, que apareix completament integrat a alguns verbs, com ara els verbs *emportar-se* o *endur-se*, probablement per la identitat formal que manté amb el prefix *en*. Tot i això, també hi ha altres casos de pronoms lèxics que no mantenen semblances formals amb cap prefix i que tendeixen a prefixar-se al verb. Així, en valencià col·loquial hi ha contextos en què el clític *hi* apareix clarament prefixat a la forma del verb, com a (107), on el clític que depèn de l'infinitiu es troba preposat, i no posposat, com escau a aquests verbs.

Finalment, en la *Gramàtica del català contemporani* (Solà et al., 2002: 943):

«La diferència entre clítics pronominals inherents i altres tipus de clítics es reflecteix en determinats usos dels pronoms febles. En la majoria de varietats valencianes, per exemple, el pronom feble *hi* no existeix sinó com a pronom feble inherent amb alguns verbs. Així, tal com descriu Colomina (1985: § 4.1.4), *hi* només es troba a *haver-hi* i en verbs de percepció com *veure-s'hi* o en frases fetes com *No s'hi val*. En varietats de l'alacantí l'ús de *hi* ha quedat restringit a la forma *hi ha*, pronunciada sovint amb el clític pronominal a darrere (com va passar històricament en castellà): *ha-hi*. Un altre cas en què la distinció entre clítics pronominals inherents i altres menes de clítics pronominals crea diferències en l'ús dels pronoms febles fa referència a la combinació del pronom feble *en* amb el pronom feble *ho*. La combinació *n'ho* (comentada amb més detall al § 10.3.3.5) és existent en la

immensa majoria de varietats del català quan tots dos pronoms es relacionen amb sintagmes de l'oració (aquesta combinació és la que hauria de sorgir, en principi, quan pronominalitzéssim els arguments *això* i de l'armari a l'oració *Ha tret això de l'armari: *N'ho ha tret*). Com constaten Badia (1962: § 118) i Mascaró (1986: 139), aquesta combinació només pot aparèixer quan el pronom feble *en* és inherent, com és el cas en el verb *endur-se'n* (o *dur-se'n*), que conté dos pronoms febles inherents, (per a altres parlants, aquest verb només conté un neutre *ho*, que representa el complement directe, el resultat pot ser *n'ho*: *Això, va endur-se'n ho ahir*.* Segons Joan Solà (comunicació personal), a Mallorca aquesta combinació és ben viva (*Me n'ho vaig dur jo, Se n'ho dugueren/duran*). En català central, almenys per a alguns parlants, aquesta aparició de *n'ho* només es dona darrere de l'infinitiu (per a aquests parlants, és agramatical la seqüència **Això, me n'ho enduré demà*, per exemple). Un exemple paral·lel amb el verb *emportar-se'n* apareix localitzat per Veny i Pons (1998: 98-99) a Planoles (*Si fa vent també se n'ho emporta*); en aquest cas, els dos pronoms febles apareixen en un temps verbal que no és infinitiu.»

Per tant, la GCC reconeix la forma *endur-se'n*. No ho fa, però, el DIEC2, però sí la gramàtica normativa, provisional, també del IEC, a la pàgina 386.

Però, si la forma *emportar-se* (com *endur-se*) era el resultat d'un procés útil, reprendre avui l'ús de *dur-se'n* en lloc de *endur-se*, després de tot l'embull històric, no seria regressiu? Tornem a ser a cap de carrer: ¿és un prejudici, *això*? Finalment Coromines hi torna en VOLAR IX, 359a39-359b43:

«*Envolar-se*, compost per unió dels dos elements de *se'n vola*, *volar-se'n*, que s'usen plegats en cat. des de sempre sense acabar de soldar-se, a diferència del francès, on *s'envoler* ja ve assenyalat en el S. XII, en Corneille (supra) apareix ja amb ús figurat, i en el S. XIX se'n formen molts derivats: *envolée*, *envolement*, *envol*, cf. supra de *volantes*. Tardà a ser recollit pels diccionaris (no encara en el *Dfa*).»

«Però degué ser més avall en la llengua real. En molts versos clàssics de Verdaguer ja es podria considerar i escriure soldat: «Quan un aucell que a estones venia'n's a compleure, / per ma dissort, *s'en vola*, bonic com un estel, / de sos jocs a ma prole candíssima a distraure / ab son bec d'or, y ploma de la blavor del cel», *Atl.* VI, 21b (així en l'ed. de 1878, però de fet s'hauria pogut tan bé o millor *s'envola*); «lo matí de Sant Joan / la tortoreta *se'n vola*, / *se'n*

vola voreta'l riu / a cercar ventura bona: / un ramellet cull de flors; / millor ventura no troba», *Canigó* I, v. 207. Altres vegades ell mateix ja ho escriví soldat: «Quan Jesús de la terra *s'envolava* ---» (*Flors de Maria*, ed. 1910, 41); i pel mateix temps, T. Llorente: «Mon pensament *s'envola*, / *s'envola* com esparver» (*Versos* I, 243, 49).

«En realitat avui apareix ben soldat a totes les terres de llengua i en els usos més variats. Recordo un joc d'infants que ens ensenyava la mare c. 1908-9, on ens preguntaven *s'envolen*, *s'envolen* ---, i havent de contestar a l'endevineta el nom d'un animal o objecte volador, si ens equivocàvem ens posaven penyora. D'aquí derivats com a *l'envola* que Vogel registra amb el sentit de 'plantant' («in der Schweben»), recollint-lo de l'obra d'un prosador, crec Ruyra, que de fet l'usa en l'iteratiu a *l'envola- envola* (cites de Ruyra etc., en *AlcM*).

«Acostant-se a un camp o garbera: «els moixons --- han vist en tu com un gra de blat, el piquen amb el bec i *s'envolen*», Coromines; «L'enigma es lleva davant meu com un espatat --- Ai castanyers amics!, ai moixó que suara has vingut a picar arran dels meus peus ---!, ai font que has embolcat --- la fluència del meu pensament! Arrepengeu-vos en mi, no permeteu que *m'envoli* i em perdi, convideu-me a les delícies del nostre terrenal platxeri!», id. (*Viatge a Viena*, 1934; *Jardins de St. Pol, O. C.*, 820b3f.). Però igual en les altres regions de la llengua: «Música, casa i peixquera, / *s'envolen* a la vellea», dita proverbial val. (Salvà, *Callosa* II, 124); *Canyissaes*, p. 43 (cita a *rebolica / embolicar*). «Mes a la fi n'hom s'aconsola: / sus les ales del temps, la tristesa *s'envola*», Saisset (*Catal. d. R.*, 219).

«Després de converses amb Canudas en els anys 50 vaig veure que en matèria d'aviació era un ús ben establert i consolidat, i a proposta meua el 1955 la S. F. de l'IEC acordà consagrar-lo en el *Dfa*. (no en la segona ed.: oblit?). Però sí la *Gr. Encicl. Cat.*: «*envolar-se*: separar-se una aeronau de la superfície terrestre», i fins el post-verbal *envol*: «l'acció d'*envolar-se*; la descripció» (vol. VI, 1974, 567). Sovint en la *Hist. de l'Av. Cat.*, de Canudas: «L'Hanriot *s'envola* Espanya endins» jul. 1927, p. 146; «L'Aviatick va conquistar l'admiració --- quan el veieren *envolar-se* ---», 146b2; «a Lió l'endemà *ens envolàrem* aviadet, seguïem Roine avall ---», 246b12; «J. C. --- sense dir res a ningú es va *envolar*, guanyava altura --- i es dirigí a l'illa de Mallorca», 296b1.»

Però:

1. Quan se solden, aquests pronoms en aquests verbs?
2. El moment i el fet que se soldin o no, depèn de cada verb?

3. ¿Aquests pronoms són superflus només en funció de la tradició escrita, depenent de si ja fa alguns segles que s'utilitzen o de si són recents?

4. Són superflus depenent del registre que utilitzem la reduplicació de *en*?

5. Què fa decantar Coromines per a afirmar que la forma sigui «tolerable en casos com *entorna-te'n!* per *torna-te'n*, *entornant-se'n* etc.; incorrecte i superflu en casos com *se n'entorna*, *-nava* per *se'n torna*, *se'n tornava*?» ♦

Bibliografia

- Coromines, Joan, (1986-), *Diccionari etimològic i complementari de la llengua catalana*, Curial [etc.], Barcelona.
- Fabra, Pompeu, (1954), *Diccionari general de la llengua catalana*, EDHASA, Barcelona.
- Fabra, Pompeu, (1993), *Gramàtica Pòstuma*, *Gramàtica catalana*, Teide, Barcelona.
- Ginebra, Jordi, et al. (2003), *Identitat lingüística i estandardització*, Cossetània Edicions, Valls.
- Hiperdiccionari català-castellà-anglès* [recurs electrònic] versió 1.0/ [direcció editorial, Jesús Giralte i Radigales], Enciclopèdia Catalana, Barcelona, 1993 (8-1-2010).
- Solà, Joan, et al. (2002), *Gramàtica del català contemporani*, Empúries, Barcelona.
- Todoí, Júlia, (1998), *Els pronoms personals*, València, Col·lecció Biblioteca Lingüística Catalana, Universitat de València, (Todoí, 1998, 96), València 1998, p. 96.
- <http://dlc.iec.cat/> (8-1-2010).
- <http://www.grec.net/home/cel/dicc.htm> (8-1-2010).
- <http://dcvb.iecat.net/default.asp> (8-1-2010).
- http://books.google.es/books?id=OWyIGOjLRi4C&pg=PA96&lpg=PA96&dq=endur-se+verbs+prefixats&source=bl&ots=sRfilPLm6M&sig=YLVKQzHB28dWhT3k3OQf9-meMIM&hl=ca&ei=Zp3cSvj5FIX_4AbXpOT0Bg&sa=X&oi=book_result&ct=result&resnum=1&ved=0CAgQ6AEwAA#v=onepage&q=&f=false (19-10-2009).
- (<http://www.iecat.net/institucio/secions/filologica/gramatica/ortografia/04Lagrafiadelsmots.pdf>) (25-1-2010).